

MOTS FANTASMES EN EL CATALÀ MEDIEVAL

A Joan Bastardas

I. INTRODUCCIÓ

La presència en una llengua d'un mot testimoniejat una sola vegada, de l'anomenat *hapax legomenon*, ens ha de posar en guàrdia i ens ha de fer dubtar de la seua existència lèxica,¹ car, en la gran majoria de casos, es tracta de *mots fantasmes*, de vocables que no tenen existència real, producte d'errors de còpia o de transcripció. El Prof. Joan Bastardas, en un treball dedicat a aquesta mena de mots referits a l'àmbit del llatí medieval de Catalunya,² al qual jo he manllevat a gràtiant el títol, la idea i l'estructura del meu, els caracteritzava així: «*Mots fantasmes* són aquells que no tenen realitat lingüística, sinó que generalment són producte d'errors de còpia, però a vegades també d'errors de transcripció i fins i tot d'errades d'impremta. També és condició necessària perquè hom pugui parlar d'un *mot fantasma* que algú l'hagi considerat com a autèntic i genuí. En rigor, més que de *mots fantasmes* s'hauria de parlar de *fantasmes de mots*, perquè de mots no en tenen res, si no és la simple aparença».³

De paraules aparents, de «ghost words», n'hi ha a totes les llengües. M. Niedermann n'ha assenyalat un bon nombre en la llengua

1. Vegeu Germà COLÓN, *Valor del testimonio aislado en lexicología*, en «Travaux de Linguistique et Littérature», VII, 1 (1969), ps. 161-168, i del mateix, *Les perspectives d'un hapax: els «murtats» de Muntaner*, en *Miscel·lània R. Aramon i Serra*, I (Barcelona, 1979), ps. 151-159.

2. *Mots fantasmes en el llatí medieval de Catalunya*, en *Estudis de llatí medieval i de filologia romànica dedicats a la memòria de Lluís Nicolau d'Olwer*, I [= «Estudis Romànics», VIII (1961)], ps. 1-8 [= Joan BASTARDAS, *La llengua catalana mil anys enrere* (Barcelona, Curial, 1995), ps. 179-191].

3. *Ibid.*, p. 1. [= *La llengua catalana*, p. 179].

llatina.⁴ J. Coromines ha escrit que el castellà és la llengua occidental on n'hi ha més i n'hi ha denunciat més d'un centenar.⁵ G. Colon ha destacat molts d'aquests nyaps lèxics en gairebé totes les llengües romàniques.⁶ Kurt Baldinger n'ha mostrat alguns, presos de les llengües romàniques, i ha fet una sistematització de les principals alteracions sofertes per un text.⁷ Els Professors J. Bastardas i P. Quetglas han aplegat un ampli elenc dels errors de còpia més significatius i han fet valuoses consideracions sobre l'actitud dels copistes medievals i dels actuals editors davant un text no literari.⁸ A aquesta mena de paraules aparents de què parla el Prof. J. Bastardas, els escau bé, en sentit estricte, la denominació de *mots fantasmès*, i d'aquesta classe de mots, en parlaré a bastament en la tercera part del treball. Hi ha també, però, un altra mena de mots que, tot i que tenen una realitat lingüística en la llengua, tanmateix, en determinats textos, no tenen realment la forma que els donen llurs editors ni, consegüentment, l'accepció que els atribueixen els lexicògrafs, els quals adopten les lectures errònies d'aquells: aquesta mena de mots, jo els anomeno, en sentit ampli, també *mots fantasmès*.⁹ D'aquestes dues menes de mots, hom en troba en gran nombre en les edicions d'alguns autors de la nostra literatura antiga.¹⁰

L'objectiu d'aquestes ratlles és fer palesa l'existència d'un grapat de mots fantasmès d'aquestes dues menes que he trobat en l'edició/transcripció de la *Carta de sant Bernat a sa germana*, traducció d'Antoni Canals, que tenen llur origen en errors de còpia per part

4. *Ghost words. Lat. celtis «ciseau»*, «Museum Helveticum», II (1945), ps. 123-138.

5. *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, I (Madrid, 1954), ps. X-XI.

6. Vegeu sobretot els articles citats a la nota 1.

7. *Esplendor y miseria de la Filología*, en *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, I (Madrid, 1988), ps. 19-44.

8. En una ponència titulada *Paleografía, lèxic i crítica textual*, llegida en el simposi *Triunium, Quadriunium, Studium* (Barcelona, 1989) i publicada a *Las abreviaturas en la enseñanza medieval y la transmisión del saber* (Barcelona, Universitat de Barcelona, 1990), ps. 185-196.

9. Per a «les repercussions catastròfiques» que alguns errors de còpia poden tenir en la interpretació de fets històrics, socials o culturals quant a la viabilitat paleogràfica, s'hi afegeix la viabilitat lèxica en forma de paraula ja existent en la llengua, vegeu J. BASTARDAS-P. QUETGLAS, *op. cit.*, ps. 194-195.

10. Sobre llur qualitat i la manca d'edicions crítiques de la nostra literatura medieval, vegeu R. ARAMON I SERRA, *Les edicions de textos catalans medievals*, en *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica*, II (Barcelona, 1955), ps. 197-226.

del copista o en una deficient transcripció per part de l'editor del ms. o mss. que ens han transmès l'obra.

II. CARTA DE SANT BERNAT A SA GERMANA D'ANTONI CANALS

Entre les nombroses obres traslladades del llatí al català que el domini valencià fra Antoni Canals ens ha deixat,¹¹ n'hi ha una intitulada *Carta de sant Bernat a sa germana*.¹² Aquesta traducció, feta entre els anys 1396 i 1410 i adreçada a Galceran de Sentmenat, camarlenc del rei Martí,¹³ és una versió fidel del *Liber de modo bene uiuendi ad sororem*, que hom atribuïa falsament a Bernat de Claravall,¹⁴ i que recentment ha estat assignada al cistercenc Tomàs de Beverly o de Froidmont (ca. 1150- ca.1225).¹⁵

1. La tradició manuscrita de la Carta

La Carta de sant Bernat a sa germana d'Antoni Canals ens ha estat transmesa, que jo sàpiga, per tres còpies manuscrites, que són: C = Barcelona, *Arxiu de la Corona d'Aragó*, ms. Sant Cugat 72, ff. 172, de mitjan s. XV. B₁ = Barcelona, *Biblioteca de Catalunya*, ms. 264, ff. 104, del s. XIV-XV. B₂ = Barcelona, *Biblioteca de Catalunya*, ms. 1146, ff. 110, del

11. Una llista de les obres d'Antoni Canals amb indicació de les fonts, les edicions i els mss. existents pot veure's còmodament en: M. de RIQUER, *Scipió e Anibal, De Providència, De Arra de Ànima* (Barcelona, ENC, 1935), ps. 9-11 i 26-27; L. ROBLES, *Escritores dominicos de la Corona de Aragón: s. XIII-XV* (Salamanca, 1972), ps. 183-192; i, darrerament, E. CASANOVA, *El Lèxic d'Antoni Canals* (València/Barcelona, 1988), ps. 13-15, obra que recull el lèxic de totes les obres de Canals amb les diferents accepcions.

12. Sobre els dos aspectes, medieval i humanístic, de les traduccions de Canals i la posició d'aquesta obra «medieval», vegeu J. de PUIG I OLIVER, *Antoni Canals i els clàssics llatins. Notes sobre un ambient*, «Arxiu de textos catalans antics», IV (1985), ps. 173-186, esp. 185-186.

13. Vegeu M. de RIQUER, *Història de la Literatura Catalana*, III (Barcelona, 1984), p. 116.

14. Es troba editada entre les obres del sant en J. P. MIGNE, *Patrologia Latina*, CLXXXIV, cols. 1199-1306.

15. Per a un estat de la qüestió, vegeu M. STANDAERT, en *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, XV (París, 1990), ps. 780-783 s.v. *Thomas de Beverly*.

s. XV; li manca un plec de tres fulls que devia contenir el Pròleg original de Canals, un *membrum disiectum* del qual és Montserrat, *Biblioteca del Monestir*, ms. 1100, un sol full, que conté una part del Pròleg.

2. Les edicions de la Carta¹⁶

La traducció catalana de la *Carta de sant Bernat a sa germana* d'Antoni Canals fou publicada per primer cop el 1857 per Pròsper de Bofarull i Mascaró,¹⁷ basant-se únicament en el ms. conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, St. Cugat 72. Una setantena d'anys després, el 1923, Marià Aguiló i Fuster en transcrivía «més correctament» un altre cop el Pròleg original de Canals i el capítol LXXVIII, basant-se també en el mateix ms.¹⁸ Més tard Martí de Riquer publicava alguns fragments del Pròleg original de Canals, primer en un estudi sobre les seues fonts¹⁹ i després en la *Història de la Literatura Catalana*,²⁰ tot seguint, en ambdós casos, l'edició/ transcripció de la *Carta* de P. de Bofarull.

III. ELS MOTS FANTASMES DE LA CARTA²¹

1. L'error més freqüent que genera l'existència de nombrosos *mots fantasmes* és una mala lectura del ms. fàcilment explicable paleogràficament:

16. En realitat s'hi tracta, com després veurem, de transcripcions d'un ms. i no de veritables edicions!

17. *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, XIII (Barcelona, 1857), ps. 415-652.

18. En el seu cèlebre *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid, 1923), ps. 155-159.

19. *Ricardo de Bury y Fray Antonio Canals*, «Revista de Bibliografía Nacional», IV (1943), ps. 377-380.

20. Barcelona, 1984 [1964], p. 116.

21. D'ara en endavant citaré de manera abreujada les següents obres:

Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, XIII (Barcelona, 1857), ps. 415-652. Citat BOFARULL, *Carta*.

Emili CASANOVA, *El lèxic d'Antoni Canals* (València-Barcelona, 1988). Citat CASANOVA, *El Lèxic*.

Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (Barcelona, 1980-1991), 9 vols. Citat COROMINES, *Diccionari*.

El verb *munificar*²² hi apareix dues vegades segons la transcripció de Bofarull. Es tractaria d'un hàpax documentat només en Canals, que apareix un cop al Pròleg original de Canals i un altre al capítol XIII. En el segon cas, Bofarull (474,7) llegeix: «la caritat que cuyl o aiusta e *munifica* tots los membres de la Sgleya». El *DCVB* (VII, p. 652, *s.v. munificar*) en cita només aquests dos exemples de la *Carta* segons l'edició de Bofarull i li dóna una accepció molt forçada: «Donar muníficament, cast. prodigar». Coromines (*Diccionari*, V, p. 834 b, 13, *s.v. municipi*) cita com a derivats, entre d'altres, *munificar*, sense indicar l'autor que n'ha fet ús, i darrerament, tot seguint el *DCVB* i la transcripció de Bofarull, Casanova (*El Lèxic*, p. 142) cita aquests dos passatges del verb *munificar* i li dóna el significat de «prodigar», mentre que en tots dos casos el sentit sembla ser el de «vivificar», «donar vida a».²³ Aquest *mot fantasma* és el producte d'una mala lectura del ms. C per part de Bofarull, el qual, consegüentment, ha dut els lexicògrafs posteriors a caure en el parany i a inventar un *mot fantasma* innecessari, car el ms. C, f. 41^v «amb els punts sobre les *ís*» i els mss. B₁, f. 30^v b i B₂ f. 25 b tenen *uiuifica*. L'origen d'aquest *mot fantasma* és paleogràfic: la confusió freqüent entre les lletres *i*, *u*, *n* i *m*, sobretot quan van unides.²⁴ D'aquesta confusió, en tenim un ex. a la mateixa *Carta* (467,22), on Bofarull llegeix *deneia*, mentre el ms. C, f. 37 diu *deneia*. L'altre passatge de la *Carta* en què apareix *munificar* correspon al Pròleg original de Canals i diu així: «que nuyll

Diccionari Català-Valencià-Balear, obra iniciada per Mn. Antoni M. ALCOVER, continuada per Francesc DE B. MOLL amb la col·laboració de Manuel SANCHIS GUARNER i Anna MOLL MARQUÈS (Palma de Mallorca, 1931-1962), 10 vols. Citat *DCVB*.

Liber de modo bene uiuendi ad sororem, ed. de J. Mabillon reproduïda en J. P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus... Series latina...*, vol. CLXXXIV (París, 1854), cols. 1199-1306. Citat *Liber*.

22. Cite el mot objecte de comentari segons l'edició/transcripció de BOFARULL, *Carta*, indicant-ne la pàgina i la línia.

23. En efecte, el verb llatí de l'original que tradueix Canals és *uiuificare*: *Liber*, 1223 D «Charitas quae colligit et uiuificat omnia membra Ecclesiae», i en un altre lloc del *Liber*, 1244 A: «Abstinentia uiuificat animam» el tradueix (515, 7/8) per «la abstinència dona vida a la anima».

24. Per a les confusions que provoquen els pals de les lletres *i*, *m*, *n* i *u*, vegeu J. BASTARDAS, *op. cit.*, p. 5 [= *La llengua catalana mil anys enrere* (Barcelona, 1995), ps. 185-186] que cita de tres documents les variants textuals de *umfredus*, *uifredus* al costat de la bona lliçó *Hunifredus* del nom del vescomte de Cerdanya, i J. BASTARDAS-P. QUETGLAS, ps. 193-194 de l'obra citada en la nota 8.

temps mor aquell qui ha *munificada* la sciencia». Bofarull (417,23) ha transcrit aquest cop correctament la forma que dona el ms. C, f. 2, que és certament un error de còpia del copista del ms., car els altres dos mss. ofereixen la bona lliçó: *B*₁, f. 13 a *uiuificada* i *B*₂ *uiuificat* [f.^v del frag. de Montserrat]. El *DCVB, ibid.*, i Casanova, *El Lèxic, ibid.*, li donen forçadament, com en el cas anterior, l'accepció de «prodigar». M. de Riquer, en estudiar el Pròleg original de Canals i la seua font, Ricard de Bury,²⁵ accepta el *mot fantasma munificada*, per seguir la transcripció de Bofarull, tot i que en l'esmentat estudi juxtaposa al Pròleg en català de Canals «qui ha *munificada* la sciencia», la font llatina de Ricard de Bury «*qui scientiam uiuificauit*», segons l'edició de H. Cocheris.²⁶ Encara que tots els representants de la tradició manuscrita de la *Carta* —que no és aquest el cas— haguessen presentat el *mot fantasma* «munificada/munificat», estariem legitimats per a corregir l'error de l'arquetip de tots tres: ho aconsellarien la font llatina (*uiuificauit*) i el sentit no forçat i més planer en català de «vivificar», «donar vida a».

El verb *entrar* apareix un cop a la *Carta* amb un significat ben diferent del que té el verb «entrar». Bofarull (428, 13) hi llegeix: «No vulles *entrar* en la obra», mentre que el que realment diu la tradició manuscrita és «*errar*» [ms. C, f. 9^v; *B*₁, f. 17 b; *B*₂, f. 2va] i tradueix bé el verb *delinquere* de l'original.²⁷

En el capítol XI. *De Tristicia!* on s'insisteix en l'aspecte negatiu de la tristesa i on a tot arreu es parla de «l'home/l'esperit trist», Bofarull (465,21), tot transcrivint el ms. C, llegeix: «cor alegre fa bon fors (= cors)²⁸ e los ossos del hom *trit* se descequen». Casanova (*El Lèxic*, p. 200), seguint Bofarull, accepta la bondat de la forma *trit* d'aquest passatge i la registra en el seu lèxic de Canals i la defineix: «Triturat a trossos petitíssims». Però aquest adjectiu referit a l'home és un *mot fantasma*, producte d'un error de transcripció, car el ms. C, f. 35^v té clarament «trist», així com el ms. *B*₂, f. 21 a, mentre que el ms. *B*¹, f. 28 b omet la paraula. S'hi ha de llegir, doncs, *trist*.

25. P. 380 del treball citat en la nota 19.

26. París, 1856, p. 205 [= *Richard of Bury, Philobiblon*, ed. E. C. Thomas-M. MacLagan (Oxford, 1910), p. 18].

27. Vegeu *Liber*, 1200, C «Non delinquas in opere».

28. Per a *fors* vegeu més avall el paràgraf 5.

En el cap. XXXVII sobre l'odi, Bofarull (545,16) hi llegeix: «car oy es ira *envellada*». El DCVB (V, p. 98, *s.v. envellar*¹ «cobrir amb un vel...») hi cita el nostre passatge dins els seus usos figurats i Casanova (*El Lèxic*, p. 94) el registra sota la forma d'un adj. «Dissimulat», quan el més senzill és donar-li el sentit de «envellida, inveterada», el mateix ús figurat que el DCVB registra dins *envellir* i *envellit*.²⁹ L'original llatí²⁹ i el testimoniatge de tota la tradició manuscrita, que dóna *envel·llida* [C, f. 93^v, B₁, f. 54a, B₂, f. 60a], corroboren aquesta suposició inicial: la lliçó correcta és *envellida*.

A vegades la semblança de certes lletres com t/c ha donat origen a veritables *mots fantasmes*:

En 595, 18 Bofarull llegeix: «Deus no vulle sies fets *taca* als teus enemics». Aquest cop Bofarull ha transcrit correctament el text del ms. C, f.130, d'on el pren Casanova (*El Lèxic*, p. 193), que registra aquest passatge i defineix el mot com «senyal visible; moral i immat.». El sentit, tanmateix, no és clar; ara bé, si hom té en compte la confusió de les lletres c/t en certes escriptures minúscules, *taca* podria ser un error de còpia, per part del copista de C, de l'arquetip, que sí que tindria la lectura correcta «caca» [= caça], lliçó confirmada pel ms. B₂, f. 85a, que dóna la forma «casa» [= caça] —el ms. B₁ ofereix un altre text— i l'original llatí.³¹

A vegades la confusió c/t per part del copista de C, unida a una deficient separació dels mots ha originat un altre bunyol lèxic: en 607,2 Bofarull llegeix: «E si ab *tancadura* e ansia deus fugir...». Com en el cas d'abans, Bofarull transcriu correctament «tancadura». Casanova (*El Lèxic*, p. 193) recull el passatge i defineix el mot com a «clausura»; però *tancadura* s'avé malament amb el significat de la paraula «ansia» que hi segueix. El sentit més natural és llegir *tanta cura*, lliçó dels altres dos mss., B₁, f. 75a i B₂, f. 90^v a i de l'original llatí.³²

29. Vegeu DCVB, V, 99, *s.v. envellir*: Ausias March, CV «Tant són en mi envellits los mals hàbits»; V, 99-100, *s.v. envellit*: VILLENA, *Vita Christi*, 128 «(...) un peccat, (...) car son envellits (sc. els peccats) dins les ànimes vostres (...)».

30. *Liber*, 1258 A «odium est ira inueterata».

31. *Liber*, 1282 B «ne tu inimicis tuis praeda fias». Per a «caça» en el sentit de «presa», v. DCVB, II, 795, *s.v. caça*.

32. *Liber*, 1287 D «et si tanta cura (...) fugere debes». Canals tradueix l'únic mot de l'original llatí «cura» per mitjà de dos termes «cura e ansia», recurs retòric ben ca-

2. Altres vegades és la mala lectura d'un nexa del ms. allò que ha creat un *mot fantasma*: el nexa *ci* ha estat confós amb la *a*, formada per dos traços (com una *u* tancada per la part de dalt), ço que ha donat origen a dos curiosos *mots fantasmes*:

En el pròleg original de Canals, Bofarull (416,6) llegeix «la mell ensems ab la manna son al gust *absina*». Afortunadament molt aviat ha estat en part corregit. Així el *DCVB* (I, p. 62, *s.v. absina*) cita com si fos un hàpax el nostre mot, però després de l'enunciat hi diu: «Tal volta cal llegir *absinci*», forma amb assibilació que registra i documenta tot seguit al costat de la variant *absinti*.³³ Aquesta genial intuïció dels autors del *DCVB* és confirmada per la tradició manuscrita de la *Carta*, car tant *C*, f. 1, com *B*₁, f. 12 —al ms. *B*₂ li manca aquest tros del Pròleg— donen la forma *absinci*.³⁴

Al començament del cap. XXXII, intitulat *De peccat de mentida e de falcia*, Bofarull (539,6) hi llegeix: «Les persones *falaeres* e mentideres fan que encare que diguen veritat no sien creeguts». El *DCVB* (V, p. 702, *s.v. falaer*) recull només aquest testimoni i hi diu: «ant. per *falaguer?*». Coromines (*Diccionari* I, p. 58 a, 59-60, *s.v. afalagar*, esmenta *Falaguer*) indica els autors que en fan ús i el data a mitjan s. XV i hi diu: «probablement ja en Antoni Canals, c. 1400, on, però, deu ser mal transmesa la forma *falaer*, que en cita *Alc M*, car una tal evolució fonètica no fóra possible». La forma *falaer* de què parla Coromines no «ha estat mal transmesa», sinó que «ha estat mal llegida» per Bofarull la paraula *falcieres* [= falsieres] que ens transmet clarament el ms. *C*, f. 89^v,³⁵ on *ci* ha estat mal llegit per

racterístic de l'estil de Canals en la seua traducció del *De Providència* de Sèneca, com ha assenyalat D. CONDOM, *Tradició retòrica en el Llibre de Sèneca, De Providència*, en *Miscel·lània Aramon i Serra*, III (Barcelona, 1983), ps. 97-114, on entre els nombrosos exs. d'amplificació referits als substantius precisament cita, p. 105, *curam* de Sèneca traduït per «cura e ancia» de Canals.

33. Vegeu *DCVB*, I, p. 62, *s.v. absinci*.

34. La lectura *absinci* del ms. *B*₂ és segura; en *C* és per a mi molt més probable que *absinti*. Casanova (*El Lèxic*, p. 15) corregeix *absina* de Bofarull en *absinti* i Martí de Riquer manté l'error de transcripció de Bofarull —*absina*— tant en «Ricardo de Bury», p. 378 com en la *Història*, p. 116. COROMINES (*Diccionari*, I, 22a, 3) registra només la forma *absinti* i remet per a la seua explicació a *donzell*.

35. Els mss. *B*₁ i *B*₂ ens transmeten només el segon adj. sota la forma *mentideres/mentidores* i ometen el primer adj. del doblet sinonímic.

Bofarull en *a*. L'adjectiu *falsier* està ben documentat —i en edicions solvents— en català medieval.³⁶

3. A vegades la paraula aparent s'ha originat per la mala resolució d'una abreviatura. Especialment exposada a una tal confusió és la de *per*, *pro*, *pre*. Aquesta confusió en la resolució de les abreviatures de *per*, *pro* i *pre* es donava sovint en els manuscrits llatins³⁷ i també es troba en els catalans fins al punt que els casos que dona el DCVB de *pervenir* en el sentit de *provenir*³⁸ i de *prevenir* en el sentit de *pervenir*³⁹ i els casos de confusió de *per/pre/pro* que he trobat en la transcripció de Bofarull de la *Carta* crec que deuen «provenir» de la confusió o de la mala resolució de les abreviatures esmentades per part dels copistes o editors.

36. Vegeu *Cançoner dels Masdovelles* (ed. R. Aramon i Serra (Barcelona, 1938), p. 48) i EXIMENIS, *Llibre de les Dones*, 17 (ed. F. Naccarato (Barcelona, 1981), I, p. 34). L'adjectiu *falsieres* és amplificat per mitjà d'un altre adjectiu, *mentideres*, per a traduir un sol adj. de l'original *mendaces*. Sobre l'amplificació referida a adjectius en el *De Providència* de Canals, vegeu D. CONDOM, *op. cit.*, ps. 105-106.

37. Sobretot quan l'element que segueix el prefix té la mateixa forma verbal, cosa que en facilita la confusió. Per a les confusions en els mss. llatins de *prosequor/persequor*, *produco/perduco*, etc., vegeu L. HAVET, *Manual de critique verbal appliquée aux textes latins* (París, 1911), p. 182.

38. Vegeu DCVB, VIII, p. 509, *s.v.* *pervenir*, que cita dos exs. de *pervenir* en l'acceptació de *provenir*, dels quals un correspon a un doc. de 1390 transcrit per P. de BOFARULL (*Colecció*, VIII, 316) i l'altre a B. METGE, *Lo Somni*, I. Deixant de banda el doc. de Bofarull, les dues edicions de B. Metge que he consultat (J. M. de Casacuberta (ENC, 1925), p. 32 i la L. Badia-X. Lamuela (Edit. Selecta, 1983), p. 164 [amb el text de M. de Riquer, 1959]) donen en efecte *pervenir* en el sentit de *provenir*: «no es pot trobar que puixa *pervenir* sinó de Déu». Però E. Valentí i Fiol (*CICERÓ, Tusculanes*, I (FBM, 1948), p. 42, nota 2), en donar en nota la traducció de B. Metge del text ciceronià (*Tusc.*, I, p. 68) escriu: «no es pot trobar que puixa *provenir* sinó de Déu», i Joan COROMINES, (*Diccionari*, IX, p. 117, *s.v.* *venir*), en parlar-ne dels derivats, recull, *s.v.* *pervenir*, només l'acceptació d'«arribar» i la de «rebre per herència», i ens hi avisa (117 b, ps. 27-35) que no s'ha de confondre *pervenir*/*prevenir*/*provenir*, i ens exhorta que «evitem sobretot l'ús de *pervenir* en el sentit de «provenir, venir de tal o tal lloc».

39. Vegeu DCVB, VIII, p. 871, *s.v.* *pervenir*, que hi rep una entrada a part (*prevenir*²) i que hi és explicat etimològicament «de *pervenir*, per canvi de prefix»; s'hi citen cinc exs. medievals —en realitat, quatre, car l'ex. adduït de B. Metge és el mateix que l'adduït en el cas anterior de *pervenir* en el sentit de *provenir*, però en aquest cas sota la forma *prevenir*!—: un doc. de 1347 i sengles exs. de Ramon Muntaner, *el Tirant* i Antoni CANALS, *Carta*. Llevat del doc., he consultat aquest passatge en les edicions de MUNTANER, *Chron.* c. 182 (ed. de F. Soldevila (1971), p. 831), del *Tirant*, c. 263 (ed. M. de Riquer, II (1969), p. 164) i el ms. C de la *Carta* (f. 13) i tots tres tenen formes de *pervenir*!

En el cap. III de la *Carta*, intitulat *De la divinal gracia*, Canals tradueix per mitjà d'una amplificació i l'omissió d'un dels tres elements paral·lels l'original llatí,⁴⁰ que Bofarull (431,10) transcriu: «sens la gracia de Deu *peruenient*, (...) e sens la gracia cohoperant, (...) no podem fer res de be». Casanova, (*El Lèxic*, p. 158), tot seguint la transcripció de Bofarull, recull l'hàpax *peruenient* i el defineix com «Que ha de venir». El *DCVB* no el registra, però, en canvi, cita l'adj. *preuenient* d'un ms. de la segona meitat del s. XIV precisament aplicat a *gracia*.⁴¹ L'adjectiu *peruenient* transcrit per Bofarull i recollit per Casanova és un hàpax innecessari, l'existència del qual és basada en una mala lectura de l'abreviatura de *pre*. En efecte, el testimoniatge de la tradició manuscrita és unànime a donar *preuenient* [ms. C, f. ll^v, B₁, f. 18^v; B₂, f. 3^v b]. Així, doncs, a partir d'ara l'hàpax *preuenient* registrat pel *DCVB* es veu duplicat amb aquest nou testimoni de Canals.

Un cas semblant, però a la inversa, format pel prefix *pre-* i el verb *venir* és el suposat cas de *prevenir* en el sentit de *pervenir* que he esmentat més amunt.⁴² En la *Carta* (433,9) Bofarull llegeix: «(...) tots aquets bens son *prevenguts* a tu per la gracia divinal». Com he dit més amunt, el *DCVB* registra aquest ex. juntament amb els de Muntaner, Metge i el *Tirant* dins el verb *prevenir* en el sentit de *pervenir*,⁴³ basant-se en la transcripció de Bofarull. E. Casanova (*El Lèxic*, p. 164) cita dins *prevenir* dos exs. de Canals en el sentit de *pervenir*: un del *Valeri* (segons l'ed. de Miquel i Planas) i l'altre de la *Carta* (segons el *DCVB* i/o la transcripció de Bofarull). Però tots dos, el *DCVB* i Casanova, han fet mal de fiar-se de Bofarull, car senzillament tots els mss. tenen la lliçó *pervenguts* [C, f. 13 *peruenguts*; B₁, f. 19b *peruenguts* (amb *per-* en abreviatura); B₂, f. 4vb *peruenguts*].

En *Carta* (586, 24/25) Bofarull hi llegeix: «La visió dels animals (...)

40. *Liber*, 1202 A: «(...) sine gratia Dei praeueniente, comitante et cooperante, nihil boni possumus facere».

41. Vegeu *DCVB*, VIII, p. 871, *s.v.* *preuenient*; aquest ex. —únic fins ara— pertany a uns «Comentaris a l'Infern», de Dant: «La qual és la gràcia cohoperant (...) e d'una altra que no anomena, que són la gràcia preuenient e illuminant.»

42. Vegeu la nota 39.

43. Vegeu *DCVB*, VIII, p. 871.

pertany a la *presencia* de la vida nativa (...)». Aquest cop Bofarull ha transcrit correctament el ms. C, llevat de l'adj. referit a «vida» que en lloc de «nativa»⁴⁴ hi diu «activa», lliçó unànime dels tres mss. El bunyol *presencia* del ms. C s'ha originat perquè el copista de C ha interpretat erròniament l'abreviatura de *per* resolent-la en *pre* i no s'ha adonat de la presència d'una línia horitzontal sobre la *u* que indica l'omissió de la síl·laba *-er*-⁴⁵ en el seu model [perseuerança], mentre que els altres dos mss. *B*₁, f. 67^v; *B*₂, f. 80^v a, en conserven la forma correcta *perseueranca* [= *perseuerança*].

En el següent cas una mala interpretació de l'abreviatura de *pro/por* ha originat un nyap lèxic extraordinari, que ha estat recollit, com un hàpax, pels nostres lexicògrafs més conspicus. En 558, 10 i 13 Bofarull llegeix: «En tres maneres castigue [= castiga] Deus los homens (...) corrigeix los elets e aquells que ell veu errar per lur *preguació*, (...) fou plagat Lazer pobre per sa *preguació* (...)». El DCVB (VIII, p. 827, *s.v.* *pregació*) recull el primer dels dos exs. com una «forma antiga de *pregària*» i li dóna l'etimologia impecable del llatí *precatione*. J. Coromines (*Diccionari*, VI, 785a, 12, *s.v.* *pregar*) hi dóna com a derivat *pregació* sense indicar-ne l'autor o autors. E. Casanova (*El Lèxic*, p. 163) recull també només el primer dels dos passatges i li dóna l'acceptió de *pregària* com el DCVB. Bofarull en aquest punt ha transcrit correctament el text del ms. C, f. 102^v-103, que en tots dos casos hi diu *preguació*. Deixant de banda el cas d'aquesta *u* epentètica,⁴⁶ el mot *pregació* no existeix en la llengua —si més no en la *Carta*— i s'ha ori-

44. D'on el pren CASANOVA (*El Lèxic*, p. 145), que el defineix com a «Nascut, procedent per naixença».

45. Vegeu un cas semblant en el mot fantasma *auagant* per *auerament* explicat per J. BASTARDAS, *op. cit.*, ps. 5-6 [= *La llengua catalana mil anys enrere* (Barcelona, 1995), ps. 186-187]. A vegades el signe abreviatiu sobreposat no indica abreujament de la síl·laba *-er* —com en aquest cas—, sinó que supleix l'absència de síl·labes interiors d'un mot —és una abreviatura per contracció—, ço que ha donat lloc al mot fantasma *subera* en comptes de *substantia* [<suba] en la «transcripció» d'un document de l'any 960 procedent del monestir galleg de Sobrado dos Monxes, com ha posat en clar el Prof. R. BALTAR VELOSO en un article intitulat *SVBERA: una palabra latina que nunca existió*, «Compostellanum», núm. 31 (1986), ps. 271-273.

46. N'he registrat nombrosos casos en el ms. C: 558,17 *uegades*; 560,18 *castiguació*; 574,19 *preguaneu*; 574,22 *pregua*, etc. i sobretot, 559,28 i 560,15 *purguada*; 556,5 i 639,26 *purguacio*.

ginat per una deficient resolució de l'abreviatura de *pro* del model per part del copista de C, que ha resolt la dita abreviatura en *pre* en lloc de resoldre-la en *por*,⁴⁷ ço que dóna una lliçó correcta *porgació* o *purgació*,⁴⁸ que s'avé perfectament amb el sentit de tots dos passatges⁴⁹ de la *Carta* i de l'original llatí⁵⁰ i «a més» *purgació* és la lectura dels altres dos mss.: *B*₁, f. 58va, *B*₂, f. 66 a.

4. Altres vegades el mot *fantasma* té el seu origen en una deficient separació de mots. En 508,28 Bofarull llegeix: «(...) oges les paraules de Jhesu-Crist dient si *ençenyts* vostres loms (...) Lavors çenyim los loms (...)». D'aquesta mala separació de mots ha resultat el bunyol lèxic *encenyir*. Fiant-se de la transcripció de Bofarull, recullen aquest hàpax inadmissible el *DCVB* (IV, p. 55) i Casanova (*El Lèxic*, p. 91), mentre que J. Coromines «sembla» que l'accepta.⁵¹ Però si separem correctament el text de C «si encenyts» en «sien cenyts», s'ha esvaït el suposat verb *encenyir* com per art de màgia. Corroboren la bona lliçó «sien cenyts», el testimoniatge de la resta de la tradició manuscrita de la *Carta*⁵² i l'original llatí.⁵³

En 599, 23 Bofarull llegeix: «Honesta verge pregua Deu que *lo lit* del peccador no engreeix lo cap. Oli del peccador...». En la *Carta lit*

47. Aquesta abreviatura de *pro* devia assemblar-se a una p amb l'erra superposada i, per tant, fàcilment confusible amb l'abreviatura de *pre*. Un gran nombre de variants de l'abreviatura que equival a *por* —algunes de les quals es podrien confondre amb la de *pre*— pot veure's en A. RIESCO TERRERO, *Diccionario de abreviaturas hispanas de los siglos XIII al XVIII* (Salamanca, 1983), p. 355. Per a un «proser», llibre de proses o seqüències, llegit erròniament *presser/ preser* en lloc de *proser* en dos documents de mitjan s. XI conservats al Cartulari de la Seu d'Urgell, vegeu J. BASTARDAS-P. QUETGLAS, ps. 192-193 de l'obra citada a la nota 8.

48. L'abreviatura pot representar tant *por* com *pur*, així com l'abreviatura de *per* pot equivaler a *per* i *par*, per ex. «p aula» [= «paraula»].

49. A més de les formes derivades de *purgar* esmentades en la nota 46, el substantiu *purgació* apareix a la *Carta* diverses vegades: 561,5/6 «Les plagues e los açots aprofiten al quis converteix a sa purguació»; 639,26 «E per ço la pena temporal aprofita a alguns a lur purguació».

50. *Liber*, 1264 A: «ad purgationem corripit quos uidet errare electos (...) flagellatus est pauper Lazarus ad purgationem».

51. *Diccionari*, III, p. 320 b, 52-53, on diu a: «*Encenir* [sic! = encenyir ?] v. *cenyir*», però en *cenyir*, no en parla!

52. *B*₁f. 42 a: «Sien ures loms cenyits»; *B*₂f. 42b «Sien uostres loms cenyits».

53. *Liber*, 1240 D: «Sint lumbi uestri praecincti».

[= llit] és un *mot fantasma*, resultat d'una mala separació de mots. En efecte, cal separar *l'oli* [t], és a dir, *l'oli*, com *oli* que hi segueix, només que amb una *t* paragògica, usual en mots com *àpit*, *òbit*, [= *obi*], etc. o simplement per influència del mot *lit* [= llit]. *Oli* és el mot que exigeix el sentit, però a més és confirmat pel testimoniatge de la resta de la tradició manuscrita de la *Carta*⁵⁴ i l'original llatí.⁵⁵

El cas de *tancadura* (607,2), que ha d'ésser separat en *tanta cura*, ha estat tractat amb detall més amunt.⁵⁶

5. A vegades el *mot fantasma* apareix només en el ms. C, mentre que un dels altres dos mss. presenta un text diferent i l'altre dóna la bona lliçó. Així en el Pròleg original de Canals 417,15 Bofarull transcriu correctament el ms. C: «Les terres son derrocades, les grans ciutats regirades...». M. de Riquer, en el seu estudi sobre la font del Pròleg⁵⁷ i més tard en la seua *Història de la Literatura Catalana*,⁵⁸ dóna aquest mateix text prenent-lo de Bofarull. E. Casanova (*El Lèxic*) no registra el nostre passatge ni *s.v. terra* ni *s.v. derrocar*. Tanmateix, el sentit i l'original llatí de Ricard de Bury⁵⁹ aconsellen corregir o conjecturar *torres* en lloc de *terres* del ms. C. Aquesta conjectura és corroborada pel ms. B₂, full de Montserrat, que dóna *torres*, mentre que el ms. B₁ presenta un Pròleg una mica diferent i no dóna aquest passatge.

En 465, 21 el text del ms. C s'oposa a la resta de la tradició manuscrita. Així Bofarull transcriu correctament «cor alegre fa bon *fors*». En efecte, el ms. C f. 35^v diu *ffors*, que no té sentit, mentre que el ms. B₁ f. 28b té «cor alegre fa bona sanitat» i B₂ f. 21a «Cor alegre la [= fa] bona sanitat». És evident que *fors* és un error de còpia del copista de C per cors [= cos], que tradueix *ualetudo* de l'original llatí.⁶⁰

54. B₁f. 72 b: «prega deu ql oli del peccador»; B₂f. 87a «prega deu quel oli dl peccador».

55. *Liber*, 1284 B: «oleum peccatoris non impinguet caput».

56. Vegeu l'apartat 1 d'aquesta part III.

57. *Ricardo de Bury*, p. 380, citat en la nota 22.

58. III, Barcelona, 1984, p. 116.

59. *Ricard de Bury, Philobiblon*, p. 18 de l'edició citada en la nota 26: «Turres ad terram sunt dirutae».

60. *Liber*, 1219 B: «Cor laetum bonam facit ualetudinem».

Per acabar, voldria assenyalar que l'únic propòsit que he tingut en redactar aquestes ratlles ha estat el de fer palès el risc que hom corre d'acceptar en la llengua hàpaxs o accepcions de mots basats en edicions deficientes o en transcripcions defectuoses i no el de fer mesquins retrets a ningú i encara menys als benemèrits autors del *DCVB*, obra capdavantera dels estudis lexicogràfics i encara avui imprescindible per a qualsevol treball lexicogràfic de la llengua catalana: ells no disposaven dels mitjans que avui tenim a l'abast per a verificar els mots o passatges dubtosos i, malgrat aquestes limitacions, per tal de llegar-nos una obra de consulta i una eina de treball, corregueren de manera conscient el risc d'equivocar-se: al capdavall només «qui compta, s'erra».

ANTONI PERIS
Euskalherriko Unibertsitatea/ Universitat del País Basc,
Vitòria/ Gasteiz